

Primož Čučnik
Gombrowicz – Vaja v stilu

Witold Gombrowicz: DNEVNIK

Izbral in prevedel Mladen Pavičić, Nova revija, Ljubljana 1998
(Zbirka Pričevanja)

*Zavračam vsak red, vsako idejo
Ne zaupam nobeni abstrakciji, doktrini
Ne verjamem ne v Boga ne v Razum!
Dovolj mi je Bogov! Dajte mi človeka!
Naj bo kot jaz, kalen, nezrel,
Nedokončan, teman in nejasen.
Naj plešem, se igram, bojujem z njim!
Se mu pretvarjam in mu laskam!
Ga posiljujem, sem zaljubljen vanj,
Se ob njem ustvarjam vedno znova,
Oob njem rastem in tako rastoč
Sam sebe poročam v človeški cerkvi!
(Poroka)*

Pravzaprav sem ga zagledal, ko je, več kot trideset let pozneje, v Novi reviji izšla njegova polemika *Proti pesnikom*. Navdihujoča razprava med velikima osebnostma poljske literature, *modrim*, a *protislovnim* M.-jem in *neresnim*, *norčavim* G.-jem. Ker sem zmeraj bolj cenil M.-jevo proti-

slovnost in "modrost", nisem bil presenečen nad njegovim pokončnim in spravljivim zagovorom poezije. Zna se postaviti na distanco, občuti raznovrstnost človekovega doživljanja, išče pravo svobodo, ki ni izključevalna. Vendar G.. Zakaj G.. Kaj imam z njim? On je vendar nalašč "nižji". On se iz vsega norčuje, ničesar ne vzame zares, venomer *afne gunca*. Pri njem ni nobene resnosti – to ni nič – nikakršno branje, nobene resničnosti! *Ferdydurke* sem takrat odložil po petnajstih straneh. *Pornografija* je nedotaknjena stala na polici. *Le spremna beseda* h G.-jevemu prvencu je budila sume, čudno privlačnost, v njej je namreč kar mrgolelo odlomkov iz njegovega *Dnevnika*; strinjal sem se, sprejel sem, ja: "Lahkotnost – to je morda najgloblje, kar lahko umetnik pove filozofu." In potem so ga še vsi hvalili, ta *Dnevnik* – da je najboljši, kar je napisal, da v njem razloži svoje pisanje, razgrne svojo "filozofijo", da je zaradi njega sploh postal znan ... In kmalu berem: G. se upira, G. napada, G. je v opoziciji. G. dramatik, G. pesnik, G. je prežet z bolečino, G. brezčuten. G. nadrealističen, G. eksistencialen in spet G. se upira, G. se ne pusti, G. je nezrel, mladostniški, nepopoln; igra se, pleše, išče! G. pameten, G. neumen; G. resen, G. se valja od smeha, G. kljubuje, nič noče zares biti. G. je mladost. *Skrivalnice*, ki si jih izmišlja, so postale prepričljivejše od enovitega, jasnega, zrelega toka jezika in misli. Ocene, opažanja, misli natančnejše. Izrekle so več *resničnosti*. *Dnevnik* – tako drugačen od dnevnikov, ki sem jih kdaj prebiral ali si jih vsaj zamišljal – pa je postal naslov njegovega celotnega opusa. Ugotovil sem, da je tako romana *Ferdydurke*, *Pornografijo* kot drame *Opereta*, *Poroka*, *Ivona* (vse tri v zaprašeni formi gledaliških arhivov), novelo *Spomini Štefana Čarneckega* ... Da je skratka celega Gombrowicza mogoče brati kot *dnevnik*; začneš tam, kjer se ti odpre, in poljubno preskakuješ ta in oni del, nikdar se ti ni treba hvaliti, da si ga prebral od *začetka do konca*, saj je ves *nedokončan, nepopoln, nedozorel* – tako neusmiljeno človeški – da "nižjost" prek *stila* prehaja v "višjost". *Stil in forma* pa pri njem dobita čisto osebnotne poteze. Ne gre več za nekega pisca umetnika, ki je pisal to in ono in doživel posmrtno zmago, temveč ravno za Gombrowicza osebnost. Osebnost, kot sta v tem stoletju Bernhard ali Cioran.

Vendar je to znova svet, ki ga je Bog zapustil. Boleč, nejasen in iščoč svet. Ko G. piše *O Sienkiewiczu* (1953) pravi: "Ne slepimo se, da je literatura

in umetnost, kakršno trenutno imamo, stil. Kajti stil, oblika, lepota so lahko samo stvar duhovno svobodnih ljudi, ljudi, ki težijo k temu cilju z vso neizprosnostjo in ki so dovolj drzni in strastni v svojem iskanju, da se ne ozirajo na nič in nas razgalijo tako, kot nas še nihče ni nikoli razgalil." Čeprav je G. pisal predvsem o poljski literaturi in o Poljakih, je s svojo zmago dosegel, da te besede, čeprav preslišane, odmevajo po vseh prostorih. G. idealist, ki je verjel, da bi – ko bi vlak zapeljal na drugačen tir – bolje razumeli "nepopravljivo razpoko med človekom in njegovo obliko, njegovim 'stilom'". Da bi ugledali Obliko, Formo kot tako; "da bi postala naša najpomembnejša skrb ne 'poljski stil', ampak naš človeški odnos do tega stila". G. filozof je hotel širše in dlje, proti novim plodnim mislim, novim miselnim odkritjem, novi lepoti ("toda resnične lepote ne moremo doseči tako, da zamolčimo grdoto"), ki jo je v poljski književnosti dušila Mickiewiczeva "obvezna" lepota. Tako postane v *Dnevniku* napad najboljša obramba, nezrelost največja zrelost, neumnost najpametnejša, necelotnost najbolj cela in narobe: "Bolj ko je pametno, bolj je neumno." G., ki je, kot pravi, mlad razčistil s svojim lastnim in poljskim katolicizmom, se izreče za ateista. Je to zadosten razlog za trditev, da zavrača vsako religioznost? Mislim, da bi bilo vredneje poudariti, da zavrača ravno *takšno* religioznost. Vendar v imenu česa? G., ki je preveč individualen za kakršno koli družbeno oznako, spet kljubuje, napada in razgalja. Hoče biti gol, svoboden, prost, na sebi noče imeti nobenega oblačila. Pa vendar je, kot v *Opereti*, človek nenehno pod masko, nenehno na odru, nenehno igra. In G. igra svojo igro, brezkompromisno zahteva *golega človeka*, tudi za ceno protislovja, ki ga zavrača (kot zgolj zoževanje); le tako mu uspe zadržati zavidljivo enotnost svoje osebnosti – stila in filozofije.

Pa vendar je ujet, v nasprotovanju svojega *jaza*. Kot je opazil Miłosz, je doživel protislovje (sam bi temu rekel poraz) ravno tam, kjer je največ stavil: v svojih romanih. Njegov *Dnevnik* je mojstrovina, ki navdušuje, čeprav je sam (po pregledu tretjega dela svojega dnevnika, v letih od 1961 do 1966) vanj zapisal: "Niti približno nisem zadovoljen ... Nisem znal primerno izraziti svojega prehoda iz nižjosti v višjost, tega prevekslanja iz nepomembnega Gombrowicza v pomembnega. Zadeva ni bila primerno obravnavana niti v duhovnem niti v družbenem pogledu ... Pravila lepega vedenja so se izkazala za močnejša. Vsakič, ko sem se dotaknil te teme,

mi je razpadla, izpuhtela, se skotalila v šalo, polemiko, navidezno samohvalo, trmo ... feljton ... Utrjena sredstva izražanja so prevladala. Energije, poguma, resnosti in bistroumnosti manjka tistim mestom mojega dnevnika, ki se dotikajo teh strun ... To je precejšen poraz – stilističen – oseben. In dvomim, da bi v prihodnosti še zgrabil tega bika za roge. Čas za to je minil." Vendar kljub avtorjevim pomislekom, *Dnevnik* navduši, ne *navdušijo* pa njegovi romani, ki jih je G. v dnevniku nenehno razlagal in dopolnjeval, tako da jih je danes skòraj nemogoče brati brez tega ozadja. Njegovi romani pač ne navdušujejo. In tu se je gotovo pojavilo protislovje, s katerim G. ni računal in se ga tudi ni zavedal. Jaz (bralec) pa ga lahko razrešim tako, da tudi njegov *Dnevnik* berem kot svojevrsten roman, saj so v njem kršena vsa pravila domnevno dnevniške oblike, in imam Gombrowicza za osebnost, sprejemem njegovo kritiko pisatelja.

Že od Nietzscheja naprej se, bolj ali manj uspešno, učimo brati občutljive in nenavadne osebnosti, ki presenečajo s svojo življenjskostjo, razglašajo *elan vital* in pišejo v ritmu neustavljivega nemira, ki je za Gombrowicza nekaj človeku najlastnejšega. Nekje piše: "Torej je zame vsaka težnja človeka po izstopu iz sebe, pa naj bo to čista estetika, čisti strukturalizem, religija, marksizem – naivnost, obsojena na fiasko ... In to težnjo po razčlovečenju (ki se je sicer sam lotevam) mora nujno spremljati težnja po počlovečenju, sicer resničnost razpada kot hišica iz kart in grozi utopitev v verbalizmu neresničnosti." Dokler se *nekdo* ne nastani v njej, je prazna. Gombrowicz je včasih zelo podoben Miłoszu, svojemu edinemu sogovorniku (ki se je znal toliko *dvigniti* ali pa *spustiti*) ob napadu na poezijo, slej ko prej napadu na vse odtujujoče Forme obnašanja, pisanja ali mišljenja. Zahteva, da se jaz zaveda samega sebe in si upa napisati Jaz, ki je zanj fenomenološki eksistencial. Ni naključje, da v *Dnevniku* med vsemi filozofijami (ki pomenijo njegovo redno lektiro) najbolj pohvali fenomenologijo. Vendar je za Gombrowicza pomembno občuteno in nezaveščeno bivanje: "Zavest mora biti zavest občutljivosti, ne pa neposredna zavest bivanja." Toda kdo je ta *nekdo*, ki naj bi se nastanil v tiste strukture, konstrukcije, abstraktno obliko? "Če bi vendarle hoteli od mene najglobljo in najtežjo definicijo tega *nekoga*, za katerega pravim, da bi se moral nastaniti v tistih strukturah in konstrukcijah, bi preprosto rekel, da je ta nekdo Bolečina. Zakaj resničnost je to, kar se upira, se pravi,

to, kar boli. Resnični človek pa je tisti, ki ga boli". In najbrž je to pravo Gombrowiczevo jedro: medčloveška resničnost. "Ne zanikam, da obstaja odvisnost posameznika od okolja – toda zame je veliko pomembnejše, umetniško bolj tvorno, psihološko veliko globlje, filozofsko vznemirljiveje to, da človeka ustvarja tudi posamezen človek, druga oseba. V naključnem stiku. V vsakem trenutku. Z močjo tega, da sem jaz vedno 'za drugega', preračunan na tuje videnje, da lahko obstajam na določen način samo zaradi nekoga in za nekoga, da bivam – kot oblika – za nekoga." To je tudi pglavitna ideja *Poroke*, kjer je človek podrejen tistemu, kar se ustvarja med ljudmi, medsebojnemu ustvarjanju in spreminjanju. Zanj ni druge kot "zemeljske cerkve", kjer človeški duh slavi medčloveškega duha. Naslednje protislovje medčloveškosti pa je, da Miłosz zgornje verze iz *Poroke* uvrsti v *Antologijo povojne poljske poezije* in s tem Gombrowicza znova razgali (ravno tako, kot si je sam želel), ga iztrga iz konteksta in v njem pokaže pesnika, ki nemalokrat spregovori tudi v njegovem *Dnevniku*.

Vendar G. ni hotel biti preveč pesnik, ali preveč pisatelj, ali preveč filozof, ali preveč umetnik, ali preveč kar koli. Ko se je moral ukloniti družbenemu diktatu resničnosti, je to storil le v zameno za ključovalnost, odpor in zanimivo, s pretanjenim občutkom, nikdar brutalno izzivajoč škandal. G. se je bojeval s svojo nepopustljivo moralno držo, s samo moralnostjo kot "*sex appealom*" literature. (Pri nas se je *Pornografija*, presentljivo, znašla v zbirki Dotik. Bralstvo je seveda ostalo nepotešeno.) *Lahkost bivanja* zanj ni bila nikdar neznosna, temveč prej *znosna*, plemiška, uglajena. "Jaz sem to opazoval od strani, izza druge mize v isti restavraciji." Ta stavek ponazarja G.-jevo distanco do samohvalečih se in razčevkanih diskurzantov. G. je "sramežljiv" in odmaknjen opazovalec. Pa tudi strasten udeleženec *nižjega* kavarniškega življenja. Ne ravno simpatičen, saj zna zabrusiti nazaj. In ta *mladi* G., ki je sam proti vsem, ki sprejme nižjost, da bi se lahko pozneje v svojih lastnih očeh povišal, ta mladostniški nergač in ironični stilist nima para v svetovni literaturi. Odlomki iz njegovega *Dnevnika* leta 1958, njegovo slovo od Argentine, njegovo srečevanje z Argentino, njegovi precizni, lucidni, duhoviti pogledi na Poljsko in svetovno literaturo, njegova strastna srečanja s svojim Jazom nimajo para v svetovni literaturi. In G. ima nekaj posebnih prednosti: je Poljak, Poljak na tujem, Poljak v zoprnem času in zoprnih razmerah, zelo odporen na mrz in na

vročino. In nekdo, nič kaj simpatičen morda, ki ne mara mlačne juhe. "Vedite, da se o meni ne sme govoriti na dolgočasen, navaden, vsakdanji način. To odločno prepovedujem. Zahtevam – zase – slovesno besedo. Tiste, ki si dovolijo o meni govoriti dolgočasno in razsodno, bom okrutno kaznoval: umiral jim bom v ustih in njihova gobčna odprtina bo polna mojega trupla."

Četudi bo tale *vaja v stilu* nekoliko ušla z vajeti, želim za konec postaviti še eno bizarno trditev. Mi namreč nimamo Gombrowicza, a vseeno ga imenujmo Šalamun. Različnost med njima je seveda očitna (že to, da je Šalamun *previsoko!*), a ko bi se zadrževali le pri razlikah, bi spregledali podobnosti: veliko mladostnost, razgaljenost in ostrino. Včasih isti ritem, ista vitalnost. In oba nosita največjo odgovornost. Šalamun je najbolj kriv za to (in ni bil še poklican pred najvišje, Prešernovo sodišče), kar je Slovenija danes: dežela luknjičave samostojnosti in krize duhovnih vrednot. Njegova prostost in neodgovornost, njegovo viharništvo je krivo. "Za to bi si rad izmislil še ne izmišljeno misel – ki mora služiti resnici, ne pa meni! Egoizem. Umetnik pomeni podrejanje resnice svojemu življenju, uporabljanje resnice v osebne namene," piše G..

Ko so Borgesa, ki ga je Gombrowicz v svojem *Dnevniku* večkrat uporabljal kot primer *pisatelja za pisatelje* – zgodnjega bralca, ki je vso svojo resničnost za življenje in pisanje načrpal iz knjig – nekoč vprašali: "Kaj mislite o Gombrowiczu?" orakelj ni odgovoril. Pač ni bil nagovorjen od te *filozofije nedokončanega, nepopolnega, nedozorelega*, je sklepal spraševalec. Kot bralec je cenil oba, zato mu je v ustih obležal grenak priokus. In res je vseeno, če je Gombrowicz v svojih delih nerazumljen, psovan ali pa skrčen na nekaj vpijočih poudarkov. Njegova vitalnost, bolečina, njegov boj ostanejo. Njegov jaz, v teh nenaklonjenih časih. Ta "jaz kljubovalen, jaz pošasten, jaz razigran, jaz utrujen, jaz živeči, jaz umirajoči". To ostane, čeprav samo za izbrance.